

АВЛОНИДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Байқабылов Усербай Алимханович
Ташкент облысы Шыршық мемлекеттік
педагогика институты Өзбек тілі және
әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы

Аннотация. XX ғасырдың басында Авлони Өзбекстанның қоғамдық-саяси өмірінде және педагогикалық ойдың дамуында ерекше роль атқарды және өзінің бүкіл еңбек жолы бойында ұлттық руханияттың қалыптасуына ерекше назар аударды. Оның мәдениетіміздің тарихындағы орны туралы сөз еткенде екі аспектіні: педагогикалық қызмет пен әдеби-көркем шығарманы атап өтуіміз қажет.

Тірек сөздер. Ағартушылық қызмет, ғылыми-педагогикалық зерттеу жұмыстары, дене тәрбиесі, пікір тәрбиесі, құлық тәрбиесі, Отан сезімі, мектеп, білім, ғылым т.б.

Ол мектептер ашуға, көпшілікті ағартуға, жастарды заманның прогрессивті рухында тәрбиелеуге тырысты.

Ол оқу және этикалық еңбектер, оқулықтар жазды және өзбек педагогикалық ойының дамуына елеулі із қалдырды.

Б.Қосимов.

AVLONI'S PEDAGOGICAL VIEWS

U.A. Baykabilov

Senior Teacher of Chirchik State Pedagogical Institute
Republic of Uzbekistan

Annotation. In the early twentieth century, Avloni played a special role in the socio-political life of Uzbekistan and the development of pedagogical

thought, and throughout his career he paid special attention to the formation of national spirituality. Speaking about its place in the history of our culture, we should note two aspects: pedagogical activity and literary and artistic work.

Keywords. *Educational activity, scientific and pedagogical research, physical education, mental education, moral education, patriotism, school, education, science, etc.*

Абдулла Авлони 1778 жылдың 12 шілдесінде Ташкентте, шағын кәсіпкер-тоқымашының отбасында дүниеге келді. Абдулла 7 жасында ескі мектепте, 12 жасқа толғаннан кейін медіреседе оқиды. 15 жасынан өлең жазып, оны «Тәржіман» газетінде шығарып тұрады. Абдулла Авлони ағартушылық идеясын ұстанған жадидшілердің қатарына қосылып, халықтың санасын ояту үшін газет-журналдар шығару керек екенін түсінді. 1907 жылы оның басшылығында «Шұхрат» және «Осиё» газеттері шығарыла бастады. 1913 жылы «Тұран» атты театр труппасын түзеді. Абдулла Авлони мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық тұрмысын жақсарту үшін мектеп ашу, оқытудың мазмұнын өзгерту, балаға жан-жақты тәрбие беру керек екенін батыл айтып, осы тақырыптағы мақалаларын газет-журналдарда жариялап отырды. Өзі де жаңа методты мектептер ашу ісіне атсалысты.

Ол 1904 жылы Мирабадта және 1909 жылы Дегресте жаңа әдістемелік мектеп ашты. 1921 жылы Ташкент мемлекеттік мектебінде, 1923 жылы Ташкент әйелдер мектебінде, 1924 жылы әскери училищеде, 1925-1930 жылдары Орта Азия ауылшаруашылық мектебінде директор болып жұмыс істеді.

Тұрмысы нашар отбасындағы балалардың оқуы үшін «Жамияти хайрия» қорын түзіп, олардың оқуына көмектесті. «Мектеп кітапханасы» деген кітап дүкенін ашты. Авлони осындай әлеуметтік белсенділік танытып, ағартушылық қызметпен шұғылдана жүріп мектептер үшін оқулықтар мен оқу кітаптарын жазды. 1912 жылы «Биринчи муаллим»

(«Бірінші оқытушы»), «Иккинчи муаллим» («Екінші оқытушы»), 1913 жылы «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» («Түркі гүлзары яки әдеп»), «Мактаб гулистони» («Мектеп гүлзары») кітаптары баспадан шықты. Абдулла Авлони Қазан төңкерісінен кейін дипломатиялық жұмыстарда болып, ағартушылық қызметпен шұғылданды және ғылыми-педагогикалық зерттеу жұмыстарын жүргізді. Кеңес дәуіріндегі әдебиеттануда жеткіліксіз көрініс тапқан тақырыптар мен кейіпкерлер тәуелсіздік жағдайында терең және жан-жақты зерттелді. Абдулла Авлони - өзінің екінші өмірін халық санасында өткізіп жүрген осындай жазушылардың бірі. Ол ұлттық жаңғыру идеяларын алға тартқан жадид қозғалысының жетекші тұлғаларының бірі.

Абдулла Авлони ұлттың рухани дағдарысын сынға алып, барлығын сауатты болуға, заманауи ғылым мен мәдениетке жетуге шақырды.

XX ғасырдың басында Авлони Өзбекстанның қоғамдық-саяси өмірінде және педагогикалық ойдың дамуында ерекше роль атқарып, өзінің бүкіл еңбек жолы бойында ұлттық руханияттың қалыптасуына ерекше назар аударды. Оның мәдениетіміздің тарихындағы орны туралы сөз еткенде екі аспектіні атап өту керек: педагогикалық қызмет пен әдеби-көркем шығарма.

Терең педагогикалық білімге ие болған Авлони өзбек ғалымдарының ішінде бірінші болып «Педагогика» бала тәрбиесі туралы ғылым» деп дұрыс анықтама береді. Ғалымның пікірінше, тәрбие арқылы «дене қуатты болады, пікір нұрланады, құлық әдеміленеді, зейін ашылады». Сондықтан баланы туылған күнінен бастап дұрыс тәрбиелеу керек деп ұғындырады. Ол «Туркий гулистон ёхуд ахлоқ» атты педагогикалық шығармасында балаға дене тәрбие *пікір тәрбиесі*, *құлық тәрбиесі* берілуі керек екенін айтады.

Авлонидің ойынша әдеп-бұл тәрбиенің жиындысы. Тәрбие болса адамда өз-өзінен пайда болмайды. Олардың дамуы үшін бірер бір

мүмкіндік, тәрбие керек. Адамдар туылғанда жаман болып туылмайды, оларды белгілі бір орта жаман етіп тәрбиелейді. Авлонидың айтуынша, әдеп-тәрбиесі жекеменшік жұмыс емес. Әрбір халықтың өркендеуі, мемлекеттердің құдретті болуы жас ұрпақ тәрбиесіне байланысты.

Тәрбие бала туылған күннен басталады және өмірінің соңына дейін жалғасады. Авлони жақсылықты ұлық әдет деп біледі. Адамдарды бір-біріне жақсылық етуге үндейді.

Ол былай дейді:

Жақсылық етсең, болады жаның аман,

Жақсылықтан адам қылмайды зиян.

Жақсы сөз бен жылан іннен шығады,

Сөз жаман болса пышақ қыннан шығады.

Авлони тәрбиені кең мағынада түсінеді, оны бір ғана әдеп пен тыйым салып қоймайды. Оның айтуынша, деннің сау болуы және қуатты болуы адамға ең керегі дейді. Оқып үйрену және үйрету үшін адам күшті де салауатты, нұқсансыз болуы керек екендігін тілге тиек етеді.

Авлонидің педагогикалық көзқарастарының теориялық негізі Авлони жасаған еңбектерде Отан, адамгершілік, ана тілі, еңбек туралы педагогикалық идеялар баяндалады. Авлонидің айтуынша, Отан сезімі - ең адамгершілік, ең құрметті сезім. Отанның азабымен өмір сүру керек, оның бақыты үшін қуану, мақтан тұту керек. Отан - қасиетті. Баланы құрметтеу, оны құрметтеу, қуаныштары мен қайғыларымен бөлісу, қайғыларымен бөлісу - баланың қасиетті борышы. Адамгершілікке тәрбиелеу - бұл әлеуметтік мәселе. Әр ұлттың дамуы мен мемлекеттердің күші көп жағдайда ұрпақ тәрбиесіне байланысты. Тілге және мәдениетке деген сүйіспеншілік әр адамның өз халқына деген сүйіспеншілігі. Бұл әлемдегі әр ұлттың өмірін, тілін және әдебиетін көрсетеді. Еңбек өз атымен еңбек, сондай-ақ, еңбек адамның күші мен ерік-жігерін қажет ететін әрекет.

Сонымен бірге, Абдулла Авлони - өзбек театрының негізін салушылардың бірі. 1913 жылы «Түркістан» театр труппасының ұйымдастырылуы мен жұмысына белсенді қатысты. Түркістан да өзінің жарғысын шығарды. Оның ұйымдастырушысы және көркемдік жетекшісі Авлони болды. Труппа «Ұлы өмір» (Хамза), «Бақытсыз күйеу» (Абдулла Қодирий) сияқты XX ғасырдың басындағы өзбек драматургиясының ең жақсы үлгілерін сахналады.

Әзірбайжан және татар драматургтерінің театрлық туындыларына «Бақытсыз келін», «Ұят», «Жақолат», «Өлі», «Жалға беруші», «Мен өлдім», «Ләйлі мен Мәжнүн», «Асли мен Шарам», ол «Котили Карима», «Үйде тәрбие берудің формасы», «Аянсыз отбасы» деген сөздерді өзбек тіліне аударып, сахналады. Абдулла Авлонидің өзі Файзибой («Бақытсыз күйеу»), Алибой («Үйлену»), Бала («Падаркуш») рөлдерін сомдады. Ол труппаға «Адвокаттық қызмет оңай ма?», «Пинак», «Біз және сен», «Екі махаббат», «Португал төңкерісі» сияқты драмалар жазды.

Абдулла Авлони XIX ғасырдағы орыс классикалық әдебиеті өкілдерінің И.А.Крылов пен Л.Н.Толстойдың шығармаларын да өзбек тіліне аударған, оның ішінде И.А.Крыловтың 21 мысалын, «Маймыл көзілдірік», «Ит пен мысық» және т.б. Оның «Жолаушы», «Түлкі мен сұңқар», «Түлкі мен түлкі» сияқты туындылары өзбек тіліне аударылып, «Мектеп Гүлистан» кітабында жарық көрді.

1913 жылы Абдулла Авлонидің «Түрік Гүлистан немесе мораль» кітабы жарық көрді. Ол екінші рет 1917 жылы жарық көрді, онда пьеса «адамдарды ізгілікке шақыратын және оларды жамандықтан аулақ ететін ғылым» - мораль деп саналды. Ол адам табиғатын жақсы мен жаманға бөледі.

«Жақсы көзқарас» деп аталатын бірінші бөлімде ол 31 қасиетті сипаттайды, ал екінші бөлімінде «Нашар көзқарастар» деп аталады, ол 20 жақсы қасиетті сипаттайды.

Авлони «адамгершілік ғұламаның» көзқарастарына сүйене отырып, адамдардың өзін-өзі тәрбиелеуге негізделген көзқарасын жақсы және жаман деп бөледі. Ол табандылық, әдептілік, батылдық, тәртіп, ар-ождан және елге деген сүйіспеншілік сияқты жақсы қасиеттерді ашады, ал ашулану, құмарлық, надандық пен пәктік сияқты жамандықты жаман мінез-құлықтың белгілері деп санайды. Авлонидің ағартушылық және ұлттық ояну идеялары туралы жырлаған алғашқы өлеңдері әрқашан өзбек ұлттық ояну әдебиетінің баға жетпес байлығы болады. Осы категориядағы өлеңдерінде ол өзбек классикалық әдебиетінің поэтикалық формаларын үлкен әлеуметтік мазмұнмен, ағартушылық идеяларымен, діни рухымен және халық әуендерімен байытты.

Авлонидің адамгершілік тәрбиесінде ана мен Отанға деген сүйіспеншілік ерекше орын алады. Ол отбасында өсіп келе жатқан балалардың арасында ананың бақытын бөлісетін және оны өзінің бақытсыздығында жалғыз қалдыратын балалар бар екенін атап өтті. Оның шығармалары мектеп жасындағы балалардың көкжиегін кеңейтуге, оларға мектеп пен кітапқа, еңбекке, табиғатқа, Отанға деген сүйіспеншілік сезімдерін оятуды мақсат етеді. Оның көптеген өлеңдерінің негізінде патриотизм идеясы жатыр. Бұл өлеңдерде ақын Отанды қарапайым және шынайы өлеңдермен суреттейді

Шындығында, ақын Отанды сипаттаудан бастайды:

Сенің атың бұл өмірде киелі,
Қадірінді ессіздер қайдан біледі?
Сезімдерің жүректерге ой салып,
Өзге дертті артып алар үнемі.
Жерің, суың бізді бағып тойдырар,
Семіз-семіз қойын беріп сойдырар.
Алма, анар, әнжір, жүзім-өнімнің,

Ат пен өгіз, ешкі, теке – елігің – деп, Ана – Отанға деген мейір-шапағат оятуға қол жеткізеді.

Ақын ғылымның асыл қасиеттерін сүйсініп жырлайды. Ақын өлеңдеріндегі «мектеп», «білім», «ғылым», «ғылым» ұғымдары ізгіліктің символдық бейнесі деңгейіне көтеріліп, «надандық» пен «надандық» қараңғылық пен зұлымдықтың белгісі ретінде түсіндіріледі.

Жазушының басты мақсаты - ұлт болашағы болатын балаларды исламның тарихымен таныстыру, діни сананы арттыру, бастауыш сыныптан бастап жүректеріне сенім нұрын ұялату. Абдулла Авлонидің бұл жұмысы мақтауға тұрарлық. Өзбек халқының мәдениеті мен ағартумен қатар ол 1919-1920 жж. Ауған халқының қоғамдық-саяси өмірінде маңызды рөл атқарды. Ол Кеңес үкіметінің Ауғанстандағы саяси өкілі және консулы болған. Абдулла Авлони жазумен қатар мектептер ашуға, халықты тәрбиелеуге, өзбек әйелдеріне білім беруге, мұғалімдер мен зиялыларды дайындауға қатысады.

Мақаламның соңында өзбек педагогикалық ойының дамуына елеулі үлес қосқан Абдулла Авлони мен қазақтың ұлы ағартушы ғалымы, демократ жазушы Ыбырай Алтынсаринмен өзара салыстырып қарасақ, екі ғалымның ой тұжырымы, сарыны халықпен етене араласып, мәдениет пен білім жолына ұмтылудағы туған халқының көңіл-күйін жақсы ұғасың. Абдулла Авлони 1904 жылдан бастап мектептар ашқан болса, Ыбырай Алтынсариннің арман еткен мектебі Торғайда 1864 жылы ашылған болады. Ол туралы өзі: «Осы жылы қаңтардың 8 күні көптен күткен ісім орнына келіп, мектеп ашылды. Оған 14 қазақ баласы қабылданды. Бәрі де жақсы, есті балалар. Мен балаларды оқытуға қойға шапқан аш қасқырдай өте қызу кірістім», - дейді ол өзінің белгілі Шығыс зерттеушісі, профессор Н.И.Ильминскийге жазған хатында.

Міне көрдіңіздірме, екі ағартушы педагог ғалымдардың үндестік сарыны, ұқсастық жақтары балаларды оқу-білімге, ғылым-өнерге шақыруы

айқын көрінуде.

Қорыта айтқанда, Абдулла Авлони 1927 жылы «Еңбек Ері» атағына 1930 жылы «Өзбекстан халық ағарту ісінің үздігі» құрметті атағына ие болды. Қазіргі кезде тәуелсіз Өзбекстанда Абдулла Авлони атындағы бірқатар мектептер баршылық. Ташкенттегі көшелердің бірі, Республикалық мұғалімдерді даярлау орталығы және жақын аудандардың бірі оның есімімен аталған. Абдулла Авлони мұражайы Ташкент қаласының Алмазар ауданында орналасқан Республикалық мұғалімдердің білімін жетілдіру және оларды қайта даярлау орталығында құрылған. Оның педагогикалық көзқарастары бүгінде өзбек ұлттық мектебін құруда маңызды рөл атқарады. Авлонидің шығармашылық мұрасын терең зерттеуге деген қызығушылық әлі де болса артып келуде.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Баркамол авлод орзуси /Тузувчилар: Ш.Қурбонов, Х.Саидов, Р.Ахлиддинов.-Тўлдирилган 2-нашри. - Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2000.-248 б.

2. Авлоний Абдулла. Танланган асарлар: 2-жилдлик. 2- жилд. Пандлар, ибратлар, ҳикотялар, набийлар ҳаёти, драмалар, мақолалар, саёхат хотиралари /Таҳрир ҳайъати: О.Шарафиддинов ва бошқ.; Тўпловчи: Б.Қосимов: Изоҳлар ва луғатни О.Тўлабоев тузган.-Т.: Маънавият, 1998.-304 б.- (Истиклол қаҳрамонлари).

3. Абдулла Авлоний 1878-1934 //Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-жилд. А-Бешбалиқ. Таҳрир ҳайъати: М.Аминов, Б.Аҳмедов, Ҳ.Бобоев ва бошқ.-Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат миллий нашриёти, 2000.- Б.73-74.

4. Азимова Ҳ.И. Абудлла Авлоний драматургияси (ғоявийлик ва маҳорат): (10.01.02) /Ўзбекистон Респ. ФА А.Навоий номидаги Тил ва адабиёт ин-ти.-Т., 1999.-26 б.